

Političke etape Pilarova puta

Za ovu prigodu razgovora o Ivi Pilaru, nastojao sam komprimirati rezultate mojih provedenih istraživanja, objavljenih u dva članka, u namjeri da potaknem izbjegavanje generalizirajućih ocjena koje su se, unatoč svojim pogrešnim premisama, uvriježile u dijelu literature (Stjepan Matković, »Je li Ivo Pilar bio pravaš?«, *Pravaštvo u hrvatskome političkom i kulturnom životu u sučelju dvaju stoljeća*. Zbornik radova, ur. Z. Matijević et al., Zagreb, 2013., str. 387-427 i »Ivo Pilar i naprednjaštvo«, *Pilar. Časopis za društvene i humanističke studije* 15-16 (2013.), str. 69-112). U tim sam radovima postavio pitanje je li Pilar bio pravaš i kakve su bile njegove spona s liberalnom ideologijom naprednjaštva i njenim zastupnicima u hrvatskim zemljama. Glavno pitanje zapravo glasi po čemu je Pilar važan u njegovu vremenu i zašto ga i danas izdvajamo iz plejade hrvatskih političara i uopće znamenitih osoba iz prvih triju desetljeća 20. stoljeća, premda primjerice nije bio ni parlamentarni zastupnik ni stranački čelnik, što se smatra jednim od mjerila uspješnosti u političkoj karijeri njegova doba. Stoga su njegove kvalitete očito našle odraza u drugoj sferi, napose onoj publicističkoj i pravničkoj te, na taj način, dugotrajno utjecale na mnoge pojedince.

Što se tiče vrijednosti pravaštva, ono je neosporno odigralo jednu od ključnih uloga u izgradnji hrvatske državnopravne i nacionalne svijesti u drugoj polovici 19. stoljeća, navlastito stoga što su njegovi tvorci usadili svijest u širokim slojevima o potrebi izgradnje vlastite državne vlasti i nacionalnog identiteta, bez primjesa koje bi dovodile u pitanje hrvatsku autentičnost ili izvornost. Još dok Pilar nije ugledao svjetlo dana, ideološki zasadi Ante Starčevića i Eugena Kvaternika pustili su duboke korijene koji će omogućiti pravaštvu da se proširi na sva područja gdje su Hrvati živjeli, i time znatno utjecati na politička kretanja. No, nije naodmet podcrtati da je kroz pravaške redove prošlo mnogo istaknutih osoba s javne scene, od kojih će neki biti neosporni simboli hrvatske nacionalne ideje, a drugi će se, primjerice, s vremenom preobraziti u jugoslavenske integraliste, ukazujući time da nije bilo lako ostati dosljednim pravašem, ako se mislilo praviti lukrativnu političku karijeru.

U tako raznovrsnom okruženju među pravaše se povremeno još uvijek uvrštava i Pilarovo ime, što sam nastojao u svojim radovima osporiti ili barem minimizirati, polazeći od sustavnog praćenja raspona njegova djelovanja od mladosti, kada pripadnici njegove generacije na velika vrata ulaze u javni život, do međuraća i uspostave šestosiječanjskog režima. Zaključak je da je njegov politički put znatnim dijelom bio posljedica podrijetla i odgoja. Stoga je važno naglasiti da Pilar vuče korijene iz obitelji koja je po njegovom ocu lojalno slijedila narodnjački pravac, poznat i pod imenom »obzoraštvo«. Riječ je o pripadnicima Narodne stranke, odnosno iz njenih redova nešto kasnije osnovane Neodvisne narodne stranke (NNS). Drugim riječima, ne treba zaobići činjenicu da je obitelj-

ska pozadina imala također važnu ulogu u Pilarovu oblikovanju i ne bi je trebalo posve odbaciti pri raščlambi njegove političke djelatnosti. Pilar dolazi iz obitelji građanskog statusa koja je već doživjela javnu afirmaciju i možemo je bez uvijanja svrstati među pripadnike hrvatske intelektualne elite druge polovice 19. stoljeća. Sin je Gjure Pilara, sveučilišnog profesora, člana Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, dopisnog člana Srpske kraljevske akademije i saborskog zastupnika iz redova »obzoraškog« NNS-a, a u bliskom je rodu i s poznatom obitelji Crnadak koja se najviše istaknula po svom udjelu u svijetu gospodarstva i financija, dok je u političkom smislu isto tako inklinirala prema »narodnjacima«, k tomu još i s obiteljima Shek i Chavrak, koje u promatranom razdoblju nisu bile nimalo nepoznate, a dobro su se uklopile u upravne strukture dualističkog sustava Monarhije. Stoga neće biti nimalo čudno što će u kasnijem razdoblju Ivo Pilar napisati u, nama dva poznata pisma, jednom iz 1908. a drugome iz 1913., koje je u prvom slučaju uputio zastupniku Juraju Biankiniju, a u drugome novinaru Vinku Kisiću, da je »obzoraški slavo-srpski potomak« i pri tome dodati da nije »ni frankovac ni pravaš« (NSK, osobni fond Ive Pilara, R 7983, B-a 10, Pilarovo pismo Vinku Kisiću iz 1913.). Dosadašnja istraživanja nisu pokazala da je Pilar iskrivljavao svoje političke poglede, tako da ova svjedočanstva imaju svoju težinu u određivanju njegova političkog profila.

Drugi pokazatelj koji je važan kada se promatra Pilarov ideološki profil, odnosi se na sustavno praćenje njegova političkog puta sa svim mjestima na kojima se kraće ili dulje vrijeme zadržavao. Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće iznjedrilo se na sceni niz mladih intelektualaca koji su u nadolazećem razdoblju započeli sve više obilježavati javni život. Jedno od glavnih obilježja bila je njihova svjetonazorska raznolikost, kritičnost prema tradicionalizmu i pripadnost različitim političkim doktrinama koje će neki od njih upravo sami stvarati. Jednu širu skupinu predstavljale su pristaše pokreta moderne. Među njima je bio i Pilar koji se, sazrijevanjem, polako prebacivao s estetsko-kulturoloških na politička pitanja i u tom smislu organski nadovezao na naprednjačko-liberalni pravac u hrvatskoj politici. Na temelju dijela Pilarove korespondencije, koja se odnosi na njegovo studiranje krajem 1890-ih, može se pouzdano zaključiti da za vrijeme boravka u Beču nije imao političkih ambicija, za razliku od brojnih drugih studenata koji su studirali tamo ili u ostalim sveučilišnim središtima, poput Zagreba, Praga, Graza i drugih gradova, ali da mu istodobno, po vlastitom sudu, nije bilo mrsko što je u bečkom studentskom društvu Zvonimir prekinuta dominacija pravaša i ojačan položaj njihovih obzoraških suparnika (Stjepan Matković, »Iz rane Pilarove korespondencije: Pisma Milivoju Dežmanu«, *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije* 19-20 (2015.), str. 161-175). Iz toga je razvidno da su pripadnici bečke skupine »modernista« bili uglavnom neskloniji pravaškoj stranci, odnosno da su zbog izvora stipendiranja ili obiteljskih prošlosti bili oslonjeni na dio tradicija NNS-a, pogotovo baštine štrosmajerovskog kruga, očekujući istovremeno određenu protekciju u javnom nastupu, putem usluga Dionič-

ke tiskare i dobivanja prostora u njenim izdanjima. No, oni su istovremeno i prema toj stranci zadržavali kritički odmak, nastojeći zadržati neovisnost i slobodu izražavanja, što ih je neminovno vodilo u sukobe s konzervativnijim pojedincima, a napore sa svećenstvom koje se tradicionalno okupljalo oko obzoraške skupine. Sve je to ukazivalo da je naprednjaštvo postalo zasebnim ideološkim pravcem čiji su protagonisti od prijelaza stoljeća na dalje, dobrim dijelom i pod dojmom stranih uzora, očitovali potencijale općeg progresa koji se mora ukorijeniti i u društvu kojem su pripadali. Upravo zbog te širine naprednjačke ideologije, ne će biti nimalo neobično što su njeni zagovornici bili zaokupljeni raznolikim temama na području gospodarstva, kulture i umjetnosti, nastojeći ih prilagoditi zadaćama »novog doba« i realne zaostalosti hrvatskog društva u odnosu na bogatije dijelove Monarhije i drugih krajeva Europe.

I kad se Pilar preselio u Bosnu, ondje je u početku slijedio naprednjačko-liberalistički obrazac promišljanja — slučaj Kola sarajevskih književnika, gdje se promiče uključivanje u procese europeizacije, modernizacije i sekularizacije — i to sve do vremena kad je završena khuenovska era banovanja, a Hrvatsko-srpska koalicija preuzela većinu u Hrvatskom saboru. Naime, tada postaje jasno da su prigodom stvaranja Hrvatsko-srpske koalicije članovi tog saveza stranaka i izvanstranačkih pojedinaca, u kojima je bila i mlada Napredna stranka, pristali da se Bosna i Hercegovina smatraju srpskom zonom interesa. Tu stvar postaje prijelomna za Pilarovu budućnost. On je i dalje bio sklon naprednjaštvu. Tako je bio među članovima manje skupine inteligencije iz Bosne i Hercegovine koja je trebala sudjelovati u pokretanju Napredne stranke na tom prostoru. Osim toga, bio je među izaslanicima na skupštini Napredne stranke u Zagrebu, kad je zaključeno da se pitanje političke pripadnosti BiH prepusti odluci njenog stanovništva, što je u zadanim okolnostima išlo na ruku protivnicima ideje aneksije toga, dotad zauzetog područja, po odredbama Berlinskog kongresa. No, već otprilike jasno se uočava napuklina unutar naprednjačkih redova, kad je trebalo organizirati umjetničku izložbu u Sarajevu (krajem 1904.), kojom se neposredno nakon prve jugoslavenske umjetničke izložbe u Beogradu htjela pokazati kulturna razina hrvatske umjetnosti nasuprot podređenom položaju Hrvata u političkom sustavu BiH. Pilarov suputnik Dušan Plavšić opisao je fijasko sarajevske izložbe, tvrdeći da su hrvatski umjetnici odbacili poziv iz Sarajeva, slijedeći zaključke svog položenog zavjeta u Beogradu. O čemu se tu radilo? Za sljedbenike oslonca na Beograd, izložba u Sarajevu mogla je afirmirati okupacijsku vladu, dok je ona održana u glavnom srpskom gradu, pokazivala tamošnju vladajuću garnituru u svjetlu slobodne južnoslavenske države oko koje se mogu okupiti i nesrpski narodi. Zagrebački naprednjaci i sarajevski Srbi povukli su prvotnu potporu izložbi u središtu Bosne i Hercegovine, tako da je Plavšić mogao zaključiti da je samo Beograd imao patent na jugoslavenstvo, a svako hrvatsko nastojanje se tendenciozno vezalo uz austrijske aspiracije na Balkanu. Stoga je Pilar mogao samo konstatirati da je »prvi račun slavljene jugoslavenske kulturne zajedni-

ce s hrvatske strane platilo hrvatstvo Bosne i Hercegovine.« (Stjepan Matković, *Spomenica Reneu Lovrenčiću*, ur. D. Agičić et al., FF press, Zagreb, 2016.)

Pilar je tako bio prisiljen odustati od podupiranja stvaranja naprednjačke stranke u Bosni i postupno se približavati njemu do tada stranim ideologijama pravaškog starčevićanstva i kršćanskog socijalizma. U tom okruženju pokušavao je, bez uspjeha, gurati ideju da Habsburška Monarhija opstane kao reformirana zajednica naroda u kojoj bi Hrvati zadovoljili svoje težnje za političkom autonomijom i osigurali preduvjete za odgovarajući socijalno-gospodarski napredak. Tu leži i razlog zašto će ga od kraja Prvoga svjetskog rata protivnici oštro kritizirati, ideološki prevrednovati, a poneki kasnije nebulozno gurati u koš s vodstvom Nezavisne Države Hrvatske i ustaškim pokretom pa čak ga smatrati i pretečom ustaštva, što je već bila stigma koja ga je trebala ukloniti iz čitalačke javnosti kao nepoćudnu osobu koja zaslužuje samo prijezir, a ne sustavno proučavanje.

Konačno, tu je i Pilarov fragment neobjavljena spisa iz 1924./25. o Anti Starčeviću, koji se čuva u Pilarovoj ostavštini u NSK, a do sada nije kritički priređen i objavljen. Taj spis rješava sve dileme u vezi s njegovim odnosom prema pravaštvu i njegovim tvorcima. U njemu Pilar bilježi da je starčevićanstvo dogmatizirano i nesposobno za evoluciju, pati od manjka gospodarskih pogleda i vodi temperamentnu politiku, bez osjećaja za realnost (naprednjačka realna politika!). Ili, kako na jednom drugome mjestu tog spisa bilježi: »Starčević nije Hrvate naučio ni na temeljnu spoznaju da takav cilj zahtjeva veliki kvantum inteligencije i radne snage. Ali Starčević nije znao održati ni vlastite radne snage niti je bio pedagog, ni organizator koji bi svoj narod to naučio. Tu je njegov politički sistem bio dapače nazadak naprama obzoraštvu.« Pilar je pri tome upao u jednu stupicu tako da je iz svog vremena promatrao Starčevića i njegovo djelo, lamentirajući o tomu kako ono nije ostvareno i zato ga ne treba previše cijiniti. S naknadnom pameću je pristupio povijesnom problemu koji se odnosio na nimalo jednostavne okolnosti djelovanja »Oca domovine« u 19. stoljeću, a očito je snažan, depresivan utjecaj na njega imao i katastrofalni poraz vlastite političke koncepcije na kraju Prvoga svjetskog rata. S druge strane, Pilarovo pravo na kritiku nije bilo nesvrhovito, dapače, on je postavljao važno pitanje o rezultatima dotadašnjih političkih koncepcija i izboru političkih strategija, nudeći svoje odgovore na hrvatske probleme u danim okolnostima.

Spomenimo i Pilarovo pismo, upućeno 3. ožujka 1932. Edhemu Mulabdiću, u kojemu podsjeća na staru suradnju: »Ničija nije do sabaha gorila. Sigurno neće ni svijeca sadašnjeg režima vječno goriti, pak je za nas svejedno hoće li se ona utrnuti za dva-tri mjeseca ili za dvije tri godine.« U tom je pismu tvrdio da se nacionalno pitanje može riješiti kroz etape: prvo uspostavom autonomije Bosne i Hercegovine, koja bi se zatim sjedinila s Dalmacijom jer je to posljedica geopolitičkog diktata i stjecanja dvotrećinske većine, a zatim bi uslijedilo sjedinjenje s Hrvatskom. Diobu Bosne i Hercegovine smatrao je iz svoje perspektive »nenaravnom i štetnom«, zaključivši da »samo s jednim jasnim i precizno ocrtanim pro-

gramom naša politika izlazi iz ukočenosti i mrtvila«. Šest mjeseci kasnije, Ante Trumbić bilježi u svojim osobnim zapisima da ga je posjetio Pilar, za koga piše da »ima mnogo koneksija«, i izvijestio ga o svom putu po Bosni koji je izveo uz Mačekovo odobrenje. Bilješka je važna jer pokazuje da je Pilar tada razgovarao i s Nikolom Mandićem, nekadašnjim suborcem iz vremena ustrojavanja Hrvatske narodne zajednice — prve političke stranke bosansko-hercegovačkih Hrvata — s kojim se usuglasio da se Hrvati ne smiju političko-stranački cijepati, nego se trebaju okupiti oko dominantne Hrvatske seljačke stranke. Osim toga, Mandić je u tom razgovoru još tvrdio da bi se hrvatsko-bosansko-hercegovačkom združivanju trebalo priključiti i Crnu Goru, čime je dao do znanja kako vidi željeni ishod geopolitičkog preoblikovanja odnosa.

Dakle, Pilar je vjerojatno u jednom kraćem razdoblju formalno mogao biti članom pravaške stranke, ali nije se s pravaštvom nikada saživio, dijelio tradiciju i agitirao za njeno šire poslanje. Drugim riječima, u točno određenom kontekstu razvilo se »tiho partnerstvo« između Pilara i dijela pravaša koje je u programatskom smislu s raspadom Habsburške Monarhije za oba protagonista donijelo teški neuspjeh i ponovno odvajanje njihovih puteva. Kad je završio Prvi svjetski rat, a Austro-Ugarska nestala s političke karte, kao i njena vladajuća kuća Habsburg-Lothring, Pilar je došao živjeti u Zagreb. U korjenito promijenjenim odnosima na neki je način ponovio primjer ideološke fleksibilnosti iz prethodnog razdoblja, ali u jednoj drugoj kombinaciji. Tada je postao suradnikom jedne velike stranke, u ovom slučaju dapače izrazito dominantne. Započeo je surađivati s Hrvatskom seljačkom strankom, ali nije nam poznato da je održavao neke veze s pripadnicima Hrvatske stranke prava. I ovdje je riječ o tom da je preko HSS-a nastojao progurati svoje političke ideje i osigurati širu podršku bez koje ih nije mogao ostvariti.

Pilarovo političko djelo, koje se i danas cijeni ili u nekom manjem broju slučajeva, po nekima i apriorno napada, proizvod je hrvatskog položaja uoči i tijekom Prvoga svjetskog rata, kao i u razdoblju međuraća. On je pokušao pružiti koncepciju kojom su se Hrvati trebali politički vezati uz Srednju Europu i u njoj zadovoljiti svoje gospodarske interese, iskoristiti kulturološku privlačnost, izdignuti se iz provincijalizma i, ne manje važno, pronaći zajedničku obranu od potencijalnih napadača na njihov identitet i prostor. To što su Pilarovi pogledi bili nespojivi s pogledima njegovih političkih protivnika, zasigurno ne baca sjenu na njegov opus.

• *Stjepan Matković*